

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА РОЗСЕЛЕННЯ

М.І. Фащевський

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА

Основною, вихідною ланкою в методології наукового пізнання процесів і явищ є наукові поняття, їх суть та змістовні ознаки. В суспільно-географічній та соціально-економічній науках для виявлення горизонтальної упорядкованості процесів широко вживається поняття територіальної, а в останній період і регіонально-просторової організації процесів і явищ.

Теоретичним і прикладним питанням територіальної організації різних видів суспільної діяльності приділяється досить значна увага. Про це свідчить теорія комплексоутворення, теорія територіальної організації продуктивних сил, окремих галузей економіки, теорія економічного районування і районоформування, теорія відносних (порівняних) регіональних переваг, теорія оптимального розміщення окремого підприємства чи сукупності їх просторової організації, теорія полюсів зростання, теорія «центр-периферія», теорія регіонального саморозвитку тощо.

Загальним для усіх цих аспектів територіальної організації господарства є те, що мова йде про особливий тип суспільних відносин між суб'єктами підприємництва та територіальними громадами і владами в процесі соціально-економічного розвитку суспільства. Об'єктивна зумовленість цих процесів полягає у територіальних відмінностях переваг. Господарюючі об'єкти з метою підвищення економічного ефекту своєї діяльності намагаються залучити наявні в регіонах ресурси і так організувати свою діяльність, щоб досягти максимального ефекту.

Оскільки розміщення суб'єктів підприємництва різних організаційно-правових форм здійснюється на певній території (акваторії), то територія з наявними на ній населеними пунктами, природними, соціальними, виробничими та іншими ресурсами не пасивна до закріплення на ній нових підприємств. Насамперед це стосується територіальних (земельних) ресурсів, які мають певну економічну, соціальну чи екологічну цінність для жителів населеного пункту чи органів державної влади або місцевого самоврядування. В такому випадку вирішення питань розміщення підприємства пов'язано з особливостями територіальних відносин як базових в територіальній організації господарства, а також в територіальній моделі певної системи господарювання та просторового розвитку суспільства в

цілому. Кожний етап соціально-економічного розвитку суспільства змінює умови територіальної організації господарства у відповідності до задач і можливостей. Знання закономірностей сучасної територіальної організації господарства є основою майбутньої моделі територіальної організації галузей економіки та просторового розвитку суспільства в цілому.

Таким чином, територіальна організація включає комплекс процесів цілеспрямованої економічної діяльності суб'єктів підприємництва на певній території і виступає як результат (продукт) територіальної економічної діяльності в минулому і сучасному періоді, як механізм розміщення нових об'єктів, як система відносин між суб'єктами господарювання і місцевими владами та громадами, як форма територіальної інтеграції виробництва і розселення населення.

Територіальна організація господарства ґрунтується на системі просторових відносин, які включають територіальний поділ праці, розміщення продуктивних сил, територіальну концентрацію і територіальні пропорції. Використання природних, соціальних, матеріально-технічних та інших видів ресурсів призводить до просторової локалізації виробництва і проявляється в спеціалізації територій та формуванні територіальних систем різних типів. Територіальний поділ праці відображає закріплення певних видів діяльності за територіями відповідно до наявних економічних та інших переваг. Територіальні відмінності цих переваг зумовлюють формування різноманітних просторових елементів у вигляді галузевих та інтегрованих зон, районів, регіонів, агломерацій, вузлів, центрів, кластерів тощо. Склад цих просторових елементів відображає територіальну експозицію господарських систем, що сформувалися внаслідок територіальної інтеграції виробничої діяльності і дії закономірності комплексності. Просторова локалізація виступає як форма організації виробничої і соціальної діяльності і є виразником її територіальної організації.

В залежності від якісних властивостей ресурсів, ефективності форм організації діяльності, впливу ринкових факторів складаються територіальні пропорції. Таким чином, територіальна організація господарства визначається наявністю різноманітних просторових його форм, а результативність функціонування цих форм – просторовими пропорціями.

З великої сукупності понять, які стосуються територіальної організації господарства, розглянемо такі як територіальний поділ праці, розміщення підприємств і їх територіальну організацію.

Територіальний поділ праці відображає просторові економічні процеси, пов'язані з виробництвом і обміном товарами і виражається в спеціалізації територій. Територіальні кількісні і якісні відмінності природно-ресурсного потенціалу, соціально-економічних умов, виробничих відносин і екологічної ситуації є провідними факторами територіального поділу праці і, таким чином, виробничої спеціалізації, територіальної концентрації, кооперації та товарного обміну.

Отже, можна стверджувати, що територіальний поділ праці призводить до закріплення виробництв за певними територіями відповідно наявних природних, економічних, соціальних та інших переваг, сприяє раціональному і економічно ефективному їх використанню, становленню і розвитку товарних відносин і товарного виробництва, підвищенню продуктивності суспільної праці і є одним з чинників територіальної організації господарства. Територіальний поділ праці впливає на вибір найбільш економічно вигідного місця зосередження виробництва і отримання максимального прибутку завдяки ренті розміщення. Саме це і є важливим економічним регулятором в територіальній організації господарства.

Територіальний поділ праці реалізується в розміщенні конкретних підприємств і виступає як практична форма їх територіальної організації. Розміщення – це розподіл і закріплення за територією підприємств. Розміщення – це первинна практична ланка територіальної організації. Системно-термінологічний зв'язок таких понять як територіальна організація і розміщення визначає їх супідрядність, коли останнє виступає ланкою, в якій конкретизується більш загальне поняття організації.

Економічна єдність господарських комплексів в процесі територіальної організації створюється завдяки наявності виробничих зв'язків, спільного використання природних, соціальних, економічних умов і ресурсів, інфраструктури та систем розселення. Територіальна форма організації господарства у вигляді територіальних його систем забезпечує економічний ефект внаслідок комбінування і кооперації виробництв, раціонального використання ресурсів, ефективного функціонування єдиної виробничої та соціальної інфраструктури тощо.

Таким чином, територіальна організація господарства являє собою процес цілеспрямованого упорядкування у просторі різноманітних його компонентів і означає відношення між продуктивними силами території, суб'єктами підприємництва, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, яке здійснюється через економічні та адміністративно-управлінські механізми, забезпечуючи спеціалізацію, комплексність та системність розвитку регіонів.

Суттєве значення в територіальній організації господарства має динаміка соціальних процесів. Серед них – динаміка середньорічної кількості зайнятих у всіх сферах економічної діяльності, продуктивність праці, вивільнення і попит на робочу силу, кількість населення, незайнятого трудовою діяльністю та кількість зареєстрованих безробітних, розмір середньомісячної зарплати працівників, рівень життя населення тощо.

Важливу роль в територіальній організації господарства та його функціонуванні відіграє і екологічна ситуація по регіонах. Це стосується оцінки порушеності і рекультивациі земель, відновлення лісового фонду, споживання та використання води, обсягів викидів шкідливих речовин у повітря та скидів у воду, техногенного навантаження на територію,

погіршення середовища існування людей та біологічних систем тощо. Таким чином кількісні параметри різноманітних чинників є базою для визначення основних напрямків вдосконалення територіальної організації господарства на перспективний період по регіонах України.

Г.П. Підгрушній

ПРОЦЕСИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

Категорія «територіальна організація господарства» в цілому і промислового виробництва зокрема належить до ключових у теорії суспільної географії. Не дивлячись на її широке використання в науковій літературі та конкретних наукових розробках, вона ще й досі не знайшла однозначного трактування. Розуміння її сутності значною мірою визначалось імперативами розвитку суспільства. Так, свого часу А.Т. Хрущов указував, що територіальна організація промисловості країни – це «результат действия определенных закономерностей, которые, в свою очередь, выступают как специфические формы проявления экономических законов, свойственных социализму» [1, с. 82].

Сьогоднішні відмінності в трактуванні цієї категорії, крім іншого, зумовлені ще й широкою семантикою самого поняття «*організація*». Адже організація (франц. organization) одночасно означає: а) будову, структуру чогось; б) налагодження, впорядкування, приведення чогось у систему [2, с. 484]. Так, одні автори вбачають у територіальній організації результат цілеспрямованого впливу відповідних інституційних структур на розміщення та територіальне інтегрування виробництв у країні в цілому, її регіонах та поселеннях. Зокрема, Е.Б. Алаєв розглядає цілеспрямовану керованість процесами як основний атрибут територіальної організації виробництва. Він підкреслює, що саме «обогащенная признаком «управления», территориальная структура хозяйства превращается в территориальную организацию производительных сил» [1, с. 191]. При цьому територіальну структуру господарства вчений розглядає як динамічний стан розміщення продуктивних сил по економічних районах, поєднаних в єдину національну економіку.

Цей підхід отримав подальший розвиток у працях вітчизняних вчених. Так, С.І. Іщук вважає, що територіальна організація продуктивних сил – «це раціонально організована, керована система суспільно-територіального поділу праці, комплексного розвитку і розміщення промислового виробництва країни і її окремих частин» [3, с. 8]. Схожих поглядів дотримується М.Д. Пістун. На його думку, територіальна організація продуктивних сил здійснюється на основі реалізації ефективних принципів